

В тернах, ярах глибоких опинявся.

І піднімалися руки, кидалися

Прокляття – не на звіра-ошуканця,

А все на дерево життя. "Воно

Химера, ошуканство і брехня!" –

Такий лунав важкий в повітрі гомін [7, с. 341].

Традиційна символіка, пов'язана з образами Каїна, раю, дерева життя і дерева пізнання, гори, серця, химерних істот тощо, набуває в поемі І. Франка самотнього і сміливого прочитання. Авторська інтерпретація давніх символів дозволила поету переосмислити істо-

рію братовбивці Каїна, втілити свою концепцію "мислячого чоловіка", зацентувати увагу на філософії серця, піднести людське "чуття" над раціональним пізнанням.

1. Бидерманн Г. Энциклопедия символов. – М., 1996; 2. Браун П. Тіло і суспільство: Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві. – К., 2003; 3. Купер Дж. Энциклопедия символов. – М., 1995; 4. Символы, знаки, эмблемы: Энциклопедия. – М., 2005; 5. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К., 1983; 6. Українська література XVII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. – К., 1983; 7. Франко І. Твори: В 3 т. – К., 1991. – Т.1: Поезії. Поеми.

Надійшла до редколегії 17.10.07

Р. Ткаченко, канд. філол. наук, Л. Ткаченко, викл.

ПОЕТИКА СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ЛЮДИНИ У ПОВІСТЯХ Н.РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО "ЗІНЬКОВА ЗІРКА" І С.ВАСИЛЬЧЕНКА "ОЛИВ'ЯНИЙ ПЕРСТЕНЬ"

Здійснено порівняльне дослідження окремих творів С. Васильченка і Н. Романович-Ткаченко 20-х рр. XX ст. щодо особливостей художнього відтворення радянських реалій і їхнього впливу на становлення особистості. Обидва письменники, кожен у свій спосіб, змалювали суперечності нового життя, обстоюючи гуманістичний погляд на речі і засуджуючи тенденцію до знеособлення.

The article contains the research of some works by S. Vasylchenko and N. Romanovych-Tkachenko concerning peculiarities of artistic reproduction of Soviet realia and their impact on the personality moulding. Both writers, each in his own manner, demonstrated contradictions of new lifestyle, defending the humane view on things and blaming the de-personalization tendency.

Образ дитини на тлі соціальних змін – це проект майбутнього, що зазнає перевірки на життєздатність сучасністю. Досліджуючи дитячі образи, літературознавець має справу з живою взаємодією минулого і теперішнього з майбутнім. Поетика відтворення нових форм життя служить каналом ретрансляції авторських оцінок, світогляду, авторського міфу.

Творчість Н. Романович-Ткаченко майже не досліджувалася. А оповідання та повісті С. Васильченка на радянську тематику хоч і не обійдені увагою істориків літератури, але аналізувались здебільшого упереджено з позастетистичних позицій.

Традиційний філологічний аналіз із залученням історичних відомостей у нашому випадку поєднується з елементами міфопоетики. Йдеться, насамперед, про засоби, якими створюється авторський міф.

Кінець 20-х – початок 30-х рр. XX ст. у СРСР характеризувався високим ступенем соціальних очікувань. З погляду тодішнього сучасника, процес "соціалістичного" будівництва виглядав не настільки односпрямованим, як виявилось тепер. Теперішні уявлення про радянський побут, тобто стереотипи масової свідомості, сформовані в основному реаліями "брежнєвщини", не відповідають обставинам кінця 20-х рр. Навіть інтелектуали, наприклад, М. Хвильовий чи В. Маяковський, пов'язували з політикою партії найкращі сподівання. До початку 30-х рр. між Радянським Союзом і Заходом ще не було "залізної завіси". Існували численні літературні організації, не завжди ініційовані владою, точилися дискусії. Тривала інерція справді революційної свідомості, спрямованої на перебудову, оновлення соціуму. Однак надалі посилювався тоталітарний тиск, спостерігалось розходження між офіційною ідеологією та реаліями життя, побут залишився міщанським. У 1936 році французький письменник А. Жид, повернувшись із СРСР, писав: "Свідомість, яку нині розглядають як контрреволюційну, це та сама революційна свідомість, той "запал", що висадив у повітря напівзгнилі підвалини старого царського режиму. Хотілося б вірити, що серця сповнені безмежним любов'ю до людей або хоча б настійною потребою справедливості. Однак після того, як революція перемогла, утвердилася, про це нема й мови. Не йдеться і про ті почуття, що надихали перших револю-

ціонерів; вони стають незручними, обтяжливими, заважають, ніби старий непотріб" [2, с. 93]. І все ж у цих змінах була, певно, логіка самого життя. У 30-х рр. відновили святкування Нового року, заборонене 1929-го, та його атрибут – новорічні ялинки. 1935 р. Сталін висунув нову для радянської держави доктрину гуманізму, до того часу термін "гуманізм" вважався одіозним. Реабілітовано слово "мислитель". Інтелегенція пов'язувала надії на лібералізацію життя з конституцією 1937 р. Існував ґрунт для ілюзій, що у виборі напрямків будівництва "найбільш унікального на планеті суспільства" участь може брати кожен.

Як зазначає Н. Шумило, імена С. Васильченка і Н. Романович-Ткаченко поєднувались у свідомості критиків 20-х рр. [6, с. 14]. 1921 р. письменниця брала участь у першому номері "Усного Журналу" разом із С. Васильченком. Повість Н. Романович-Ткаченко "Зінькова зірка" посіла третє місце на конкурсі Державного видавництва України. Оскільки обидва тексти датовано 1927 роком, то, вірогідно, і С. Васильченко написав "Олив'яний перстень" відповідно до умов згаданого конкурсу. Обидва твори є приблизно однаковими за обсягом. Дія відбувається влітку на селі. Авторі описують свято Маковія 14 серпня. У назву обох повістей винесено деталь-символ. Обидва тексти покликані художньо проілюструвати поширену тоді, особливо в колі "плужан", ідею "змички" міста з селом. У липні 1923 р. постановою Раднаркому проголошувалась українізація. Одним з найважливіших її завдань було поширення серед селян пролетарських ідей українською мовою. Отже, є підстави аналізувати ці повісті в єдиному культурно-історичному контексті, межі якого визначаються такими явищами, як соціальні перетворення на селі, ідея "змички", формування людини нового типу.

Згідно з уявленнями офіціозу, все нове й прогресивне надходило в "куркульське" село з міста. Процес соціального будівництва представлений у повістях радянськими реаліями: трудова школа, дитбудинки, комунвідділ, лікнеп, хата-читальня, кооперативна крамничка, сільрада, машина в полі на жнивах, американський трактор, піонери, незаможники, мітинг, комуна, лекторії, портрети Леніна, звертання "товариш" до приїжджих киян (повість "Олив'яний перстень"), робфак, дискусії за

попів та віру чи про користь від діяльності піонерів, дискусійність як ознака часу, протиставлення зірок хрестам, безпритульні, Укрспирт, наросвіта та соцвих, комунальні дачі тощо. На нашу думку, ці реалії засвідчують кілька провідних тенденцій тогочасного суспільного життя і умовно їх можна поділити на три групи: 1) колективізм, колективні форми організації співжиття (комуна, кооперативна крамниця тощо); 2) радянське просвітництво, боротьба з релігією (лікнеп, хата-читальня тощо); 3) індустріалізація, модернізація виробництва (перший трактор на селі тощо).

Новими словами-реаліями рясніє й мовлення персонажів. Ознакою перших років радянської влади є велика кількість лексичних скорочень: робфак, лікнеп, соцвих тощо. Інша тенденція часу, що позначилась на мовленні персонажів, – це переосмислення значень вже знайомих слів. І С. Васильченко, і Н. Романович-Ткаченко вдаються до створення комічних ситуацій на цій основі, наприклад, непорозуміння з приводу слова "клеточка", яке нібито означає інкубатор для майбутніх людей, або вислів "дядько соцвих".

"Дух часу" відчувається також у подробицях і деталях. Бачимо портрети вождів на стінах. Кілька разів у повісті "Зінькова зірка" письменниця акцентує увагу читача на однотипності одягу дачників: "у всьому білому", "у білому, як снігові баби". Це зауваження, певно, стосується не тільки сезонного кольору, але й фасону, безликої манери вдягатися. 1936 р. про знеособлення в СРСР А. Жид писав: "Усі домівки схожі одна на одну; здається, що й колгоспники усі на один штиб, тож можуть перебраться з одного будинку до іншого, навіть не помітивши цього. Безперечно, так легше бути щасливими!.. Щастя усіх досягається позбавленням індивідуальності кожного" [2, с. 90]. Як тут не згадати відомий фільм Е. Рязанова. Деякі деталі набувають характерних ознак часу лише завдяки символізації та міфологізації, як-от, срібно-сині іскри над трамваем у зв'язку із зіркою (деталь, винесена у заголовок повісті "Зінькова зірка"); так само "олив'яний перстень", деталь із однойменного твору С.Васильченка, привносить гостроактуальну проблемність тільки в контексті авторського міфу.

Однак ці "знаки часу" є не тільки антуражем, декораціями, виявляються не тільки в мовленні персонажів чи подробицях, конкретизуючи художній часопростір. Вони визначають композицію, стають складниками характеротворення, формують типологію конфлікту. Різниця між повістями проявилась у зовнішній композиції. Повість Н. Романович-Ткаченко ділиться на дві частини, у другій дія розгортається переважно в місті, завдяки чому образ міста зазнав більш детальної розробки, ніж у С. Васильченка; відповідно більшою мірою висвітлено радянські реалії: сцена в дитячому притулку, на піонерських зборах. Персонажі повісті "Олив'яний перстень" вирушають з міста, щоб повернутись до нього наприкінці твору. Роль, так би мовити, ініціації для них відіграє село. Натомість для Зіньки вирішальне значення в цьому відношенні має якраз місто.

Десятилітній Зінько Яківець з його потягом до знань і самостійністю – нетиповий хлопчик. Йому притаманні допитливість, здібність до вивчення мов, товариськість, лідерські якості, гостре почуття несправедливості тощо. Винятковий час, на думку письменниці, надав йому можливості для розвитку, яких він раніше не мав би. Як багато людей активного чину, хлопець володіє надзвичайною силою переконання і щодо ровесників, і щодо дорослих. Зінькові знання іноземних мов, талант до малювання виявились потрібними людям, так само відповідають сучасності і щирий колективізм, і екстравертність. Втім, через болісне відчуття несправедливості хлопець потрапляє

в конфліктні ситуації. Однак йдеться про конфлікт із явищами, які з часом, вірить авторка, буде переборено колективом. Засобами характеротворення виступають невластиве пряме мовлення, монологи, діалоги, конфліктні ситуації, взаємини з ровесниками та дорослими, і все ж найголовніший – деталь-символ. Духовне життя Зіньки означено, ніби віхами, деталями-символами: скульптура античної богині Діани, хрест, зірка. Його образ посилено культурологічною концепцією. За якихось кілька місяців він проходить духовний шлях, яким йшло людство протягом тисячоліть: поганство, християнство, комунізм. Із мовчазною Діаною (уособлення природи) він ділився першими болісними переживаннями, християнство засвоюється переважно через негативний досвід батьків та односельців (пиятика у празник). Але тільки за комунізму можна втілити найзаповітніші мрії. Зінько має життєву програму на майбутнє: "Та якоїсь такої науки б узнати, щоб ото всі ті скарби... Та оті скарби, що в землі, та й усе, що люди своїми руками виробляють, щоб ото все так ділити проміж людей, щоб усім було... а то он у селі які голодні люди... та й тут у городі... І безпритульні... Та ще, щоб отого самогону не було... та й храму такого, як ото, де люди покалічилися, не треба... а щось інше треба..." [4, с. 315].

Соня – найбільш "радянизований" дитячий персонаж повісті С.Васильченка. Вона, на противагу Зінькові, є персонажем другого плану, а отже, автор, очевидно, не хотів зосереджуватися на відтворенні розвитку дитячої душі, яка збагачується під впливом радянської дійсності, що нібито відповідала запитам дитини. Зовнішність Соні змальовано відповідно до роду занять і тодішньої міської моди: червона краватка на шії, коротка жіноча стрижка. Дівчина складає списки незаможників та куркулів, збирає факти, що стосуються економічного стану села, готує доповідь про дит'ясла, опікується хатою-читальнею, є розпорядницею культурно-масових заходів. Однак все це робиться без внутрішньої потреби, без свідомого переконання, можливо, згідно з прагненням вивратися в місто, захити іншим, жвавішим життям. Певно, тому письменник кілька разів підкреслює, як спалахують Сонині очі, коли вона переймається тим, що насправді відповідало її віку: виставою, жартівливою розмовою з ровесниками, залицянням. Тоді вона справжня. Вона хоче кохати і страждає від того, що нею менше цікавляться хлопці, ніж Настею. У новому світі, до будівництва якого причетна, дівчина передовсім прагне великого кохання: "В кутку стояв маленький столик, змайстрований з якоїсь ляди; на ньому – книжки, зшитки, а над ними гасло: "Ми світ новий збудуємо". Нижче – невеличкий портрет Леніна, школярські роботи. Соня зняла дбайливо з шії червону краватку, поклала на стіл. Далі сіла на маленький ослінчик підперла голову і звела заплакані очі на суворого вождя" [1, с. 265].

У творі Н. Романович-Ткаченко більшою мірою розроблено зовнішній конфлікт. Він урізноманітнюється зіткненнями побутового, соціального, мовного, релігійного характеру. Зовнішні конфлікти повісті "Олив'яний перстень" мають лише підрядне значення. С.Васильченко відмовився від екстенсивного розгортання конфліктних ситуацій. Натомість конфлікти інтенсифікуються шляхом ступенювання і трансформації в колізії та міфологічні протиставлення.

Обидва твори репрезентують конфлікт у силовому полі цінностей "старого" і "нового" світу. Обидва письменники наголошують на релігійності як одній із найпосутніших ознак "старого" світу і одній із найважливіших причин тодішніх конфліктних ситуацій, особливо на селі. У повісті Н. Романович-Ткаченко наявне наскрізне протиставлення хреста і зірки. У творі С.Васильченка є епізод, коли Вітя намагається дискутувати з сільськи-

ми жінками на релігійні теми. Цікаво, що найпалкішими прихильниками колишньої ідеології виступають саме жінки. Не випадково також Я. Качура в оповіданнях 20-х рр., зокрема у "Похороні", підкреслював набожність жінок. Адже писав І. Франко: "Жіноцтво з природи своєї більш консервативне, більше держиться форми і вважає на форму, ніж мужчина. Ідеї, погляди, уподобання і привички, впоєні вихованням, домашньою традицією, довше держаться серед жіноцтва, ніж серед мужчин" [5, с. 502].

Н. Романович-Ткаченко художньо відтворила незворотність, закономірність соціальних та економічних перетворень. Вони сприймаються як належне благо, ніде не зустрічаючи цілеспрямованого опору. Негатив концентрується навколо явищ дореволюційного світу, напрочуд живучих за будь-якої влади: міщанство, конформізм, соціальна нерівність. Дитяча комуна, куди входили переважно діти київських дачників Юрко, Роза, Манька, Галя, розпалась через те, що батьки дівчат зверхньо ставились до селянок, причому батько Марії був комуністом. Батьківські упередження позначилися на стосунках між дітьми. Вони мали наслідком загострення стосунків у мовній площині, оскільки дівчата зневажали "селянючку" мову. Юркова мати, "тьотя українка", у середовищі дачників тримається відчужено. Комуністи-чиновники мало чим відрізняються від колишніх панів. Зінькова тітка Оксана не змогла виконувати роль служниці і повернулася з Києва в село: "Хай їм трясця, з тією службою... Хай їм дідько служить, а не я... Так і коверзують над тобою... А ти їм і на збори не ходи... А ти їм до школи дорослих не вчащай... А ти їм сиди та й сиди в хаті! та мий, та чисть, обходь усе геть-чисто. А вони за тебе і на зборах понабувають, а їхні діти і наук за тебе понавчаються. Вони – по тіятрах, а ти сиди, не спи, чекай та нагодуй ще їх. Та ще й тикають: "Оксано, зроби, Оксано, принеси"... Одну одучила, хазяйку свою, так сестра її приїхала ... От буржуї! А ще кажуть: нема панів" [4, с. 309].

Сюжет повісті С. Васильченка рухають перипетії, пов'язані головним чином з двома моментами: допомогою вихованців трудової школи на селі та закоханістю хлопців у Настю. На думку письменника, повнота життя досягається поєднанням потрібної людям творчої праці й кохання, громадського й особистого. Відчуженість цих явищ – основна причина внутрішніх конфліктів. Колізії повісті свідчать про неможливість узгодити механічну, знеособлену працю, що не приносить особливої користі ні тобі ні людям, із повноцінним особистим життям. Саме тому заблищали очі у Соні, коли Настина мама запропонувала допомогти зібрати урожай вдові замість укласти списки незаможників; саме тому виникла в полі глуха суперечка з приводу діяльності піонерів; тому смішним виглядав Вітя, коли заходився віршувати не за покликанням. Костя і Настя змушені розлучитись, але хлопець має на меті, здобувши освіту, повернутися працювати в село. Перстень здавна був символом вічності. Олив'яний перстень – символ гармонійного поєднання творчої праці і кохання, корисного і красивого, громадського і особистого, "змички" міста й села.

Окрім художнього висвітлення дитячого і дорослого світу в річищі процесів індустріалізації, колективізації, просвіти, у згаданих творах є глибший пласт авторської міфології, погляд на світ з позиції власного, принаймні інтуїтивно прочутого, ідеалу, завдяки якому буття перетворюється на завершений у собі міф. На думку О. Лосєва, "...міфологічна відчуженість передбачає деяку надзвичайно просту і елементарну інтуїцію, що миттєво перетворює звичайну ідею речі в нову, небувалу. Можна сказати, що кожній людині властива така

специфічна інтуїція, котра проявляє світ тільки в якомусь особливому освітленні, а не якимось інакше... На будь-якому письменникові це можна перевірити і показати" [3, с. 309].

До обох частин повісті "Зінькова зірка" підібрано епіграфи з вірша П. Тичини "Курінь"; на той час це був один із останніх віршів поета, що належали до так званого кримського циклу. У вірші деміфологізується образ гармонійної природи. Вона така ж несправедлива, кривава, стражденна, як і людське життя. Комашня, що уподібнюється до дітей, не дає ліричному героєві спати. Н. Романович-Ткаченко описала сутички між дітьми, ніби спроектовані з дорослого світу на дитячий. На відміну від повісті С. Васильченка, у неї нема розлогих пейзажів, за винятком досить великого фрагменту на першій сторінці, решта – штрихові імпресіоністські замальовки. Авторці властиве суто жіноче, материнське ставлення до природи. На початку повісті "Зінькова зірка" комахи, рослини, дерева порівнюються з дітьми: "Соснінки маленькі, як ті діти, веселяться, а коло них квіти... і чебрик, і васильки, і гвоздики... А над квітами, яких тільки метеликів!" [4, с. 289] Художня логіка повісті розвінчує віру в наперед встановлену гармонію. Гармонія, щастя, свобода – це майбутнє, це те, що треба ще досягти. Радянська людина покликана збудувати досконалий світ, якого досі не існувало ні в природі, ні в суспільстві.

Зінько сповідається скульптурі богині Діани. Її встановив колись німець, але німця "революція вбила", а повержена Діана заростає в кущах ліщиною і кропивою. Знесені пам'ятники – це звичні реалії зміни влади. 1919 р. на Михайлівській площі в Києві було скинуто статую св. Ольги, виліплена І. Кавалерідзе, у 1923-му познімали апостолів із того ж постаменту, а в через три роки демонтували постамент. Під клумбою у сквері ще десятки років була закопана розколота навіпіл статуя княгині. Діана – це уламок "старого" світу, колишньої віри, міфології. В опозиції до неї перебуває образ "тьоті українки", лікарка, матері Юрка, що відіграла в долі Зінька благодатну роль, якої він сподівався від Діани. Деміфологізуючи стереотипи, письменниця запропонувала власний радянський міф про Зінька-Прометея, який принесе світло знань у село.

У художньому міфі С. Васильченка центральне місце посідають міфеми міста й села. Загалом письменник не був прихильником старовини, але врів у споконвічний лад, загадкою для нього залишалась, як згодом для Гр. Тютюнника, патріархально-рустикальна культура. Минуле виробило духовні цінності, які, на його думку, мусять залишитися, незважаючи на будь-які соціальні зрушення. Образ міста зіставляється з образом круговерті, виру, циклону: "Місто ще далеко, а вже відчувається якийсь могутній водоверть, що від нього подихає бадьорий хвилюючий вітерець" [1, с. 277]. Ця круговерть знеособлює людей, перетворює їх на юрбу, що суне вулицями, зупиняється біля кінотеатру: "Мов десь за синім склом в акваріумі рибки, мляво товпилася до дверей невелика купка людей" [1, с. 216]. Місту протиставлено ярмарок. С. Васильченко мав свої уявлення про колективні взаємини, форми організації праці, відпочинку, де кожному учаснику притаманне власне неповторне обличчя: "Ярмарок, як марево в степу. Перше, що впадає в очі, – проти сонця стоїть на прогалині посеред ярмарку спітнілий дядько, бриль на потилиці, в руках – батіг, а на виду, як на рахівниці, грають веселі рахунки. Все, як на екрані: рухається, жестикулює, сміється, а згуку ще не чує" [1, с. 257]. Найголовніша ознака міфу – чудо. Чудо – це реальне живе життя, крізь яке проблискує ідеал. Це реальність, у якій, вважає О. Лосєв, особистість знаходить простір для абсо-

лютного самоствердження [3, с. 156]. Ярмарок у повісті розташований в напівказковому, ізольованому просторі між минулим, сучасним і майбутнім: "А зразу за ярмарком починається степова тиша. Гонів двоє – і ярмарковий гук затихає, як писк комариного рою. Ще кілька кроків – і вже тільки лопотить в уші степовий вітер, верба край шляху кволо махає вітами, мов бореться з дрімотами..." [1, с. 258–259] Радянська влада у Липовому Куті біля Лубен ледь затрималася: кооперативна крамничка скидається на курник, сільрада похилилась, "зірочка над дверима, така самітна, мов її буйним вітром занесло з Києва" [1, с. 230], примірник журналу "Знання" в хаті-читальні дядьки пообридали на цигарки. Нова влада не стала виразником глибинних потреб селян. Село вимагало не змін, яких воно не розуміло, а допомоги розумних працюючих рук з міста, як тоді, коли школярі в полі допомогли бідній вдові. Наприкінці повісті сповна проявився смисловий потенціал деталі-символу олив'яного персня, що його діти купили на ярмарку. Перстень не тьмяніє серед золочених київських верхів та кількопверхових будинків, як не тьмяніє краса людської душі, закоханої в рідну землю, природу, людей.

На перший погляд, колективні форми праці, індустріалізація, лікнеп давали змогу новому поколінню дося-

гти добробуту і реалізувати свій творчий потенціал. Проте письменники зуміли розгледіти за новими вивісками старий зміст: обивателів з партійними квитками, рабську спустошену душу знеособленої юрби. Для Н. Романович-Ткаченко ці явища є рецидивами минулого, С. Васильченко ставиться до минулого шанобливіше, до майбутнього обережніше. Проаналізовані вище авторські міфи засвідчують два типи світовідчуження: умовно кажучи, життя очима Геракліта і Парменіда. В осерді одного міфу лежить відчуття безкінечної мінливості життя, його стихія – становлення, а революції – "локомотиви історії". В основі іншого вбачаємо інтуїцію всіх традиціоналістів щодо одвічної даності істини, якою люди постійно нехтують. Художню ідею автори повістей втілюють за допомогою різноманітних художніх засобів, одними з головних виступають наскрізні деталі-символи, зокрема ті, що винесені в назви творів.

1. Васильченко С. Чайка: Повісті та оповідання. – К., 1981; 2. Жид А. Повернення з СРСР // Всесвіт. – 1990. – №7; 3. Лосев А.Ф. Диалектика міфа // Філософія. Мифологія. Культура. – М., 1991; 4. Романович-Ткаченко Н. Твори. – К., 1987; 5. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41; 6. Шумило Н. Із днів боротьби // Романович-Ткаченко Н. Твори. – К., 1987.

Надійшла до редколегії 09.11.07

МОВОЗНАВСТВО

I. Арібжанова, канд. філол. наук

ОПОСЕРЕДКОВАНІ ОЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Функціональна характеристика компонентів із семантикою ознаки іншої ознаки.

Functional characteristics of the components with the attribute of another attribute semantics are studied.

Об'єктом цього дослідження є функціональні компоненти в структурі простого речення, які займають підпорядковану словам з ознаковою семантикою позицію і включаються в структурні схеми дієслівно-прислівникового вираження на зразок *їти швидко, їти вброд, їти багато*.

Сучасна описова граматики стосовно цих функціональних компонентів дотримується традиційного підходу, за яким придієслівні (приприсудкові) компоненти є або додатками (як правило, вираженими залежними субстантивами), або – і це в нашому випадку – обставинами (прислівникового вираження).

Формально-позиційний критерій вважається вагомим навіть тоді, коли визнають атрибутивну семантику придієслівного компонента: незважаючи на те, що частина прислівників (як і прийменниково-іменникових сполук) позначає ознаку дієслова, їх відносять до спеціалізованих засобів вираження обставин. Щоправда, при цьому семантична специфіка таких функціональних компонентів виражається типологічно: їх включають у групу "обставинно-означальну, побудовану за прикметниковою моделлю", оскільки ця модель "характеризується атрибутивним значенням" [2, с. 391]. Тут очевидний вплив авторитету відомого ученого-синтаксиста О. Шахматова, який серед обставин виділив групу означальних обставин, виражених прислівниками способу, дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами [11, с. 399–406]. Твердження О. Потебні "обставинні присвоєна особлива форма – прислівник" [9, с. 119] також беззастережно приймається лінгвістами. Традиційна граматики залишає право бути означеннями лише за присубстантивними компонентами.

Однак кваліфікація функціональних компонентів зі значенням ознаки як обставинних є суперечливою:

якщо функціональний компонент характеризується атрибутивним значенням, то чому його називають обставиною, з іншого боку – якщо це обставина, то чому вона виражає атрибутивне значення? Спробу зняти суперечливе трактування функцій придієслівних компонентів здійснив у свій час О. Пешковський. Учений терміни "обставина способу дії" й "обставина кількості" назвав "безглуздими й абсолютно незрозумілими". На його думку, "такі слова, як: прямо, вголос, враз, повністю і под., <...> безпосередньо стосуються дії, прямо обрисовують її. Навпаки, такі слова, як: тут, там, учора і под. тільки непрямо (косвенно) стосуються дії, вказують на щось побічне, щось таке, що в самій дії не міститься". Тим самим О. Пешковський семантично розрізнив придієслівні означальні слова, які називають "ознаки ознак у реченні", й обставинні, які позначають "зовнішні умови" дії (хоч, у супереч своєму міркуванню, всі обставини розглянув широко – як ознаки ознак) [8, с. 201, 206]. Відомо а думка В. Богородицького, який виділяв "власне означення, або атрибути, які вказують на ознаки, що існують у предметних уявленнях і в уявленнях дії, напр.: Эта большая лошадь быстро бежит" [1, с. 221] (означенням він вважає слова *большая* і *быстро*). Л. Щерба неодноразово наводив у своїх доповідях речення "Быстрая лань быстро бежит", у якому слова *быстрая* і *быстро* завжди розглядав як означення [див.: Кротевич, 35]. Про доцільність визначення означення при дієслівному слові і сумнівність щодо обставинного значення ступеня вияву дії чи ознаки говорив В. Мігірін [7, с. 49]. В українському мовознавстві думку про означальну функцію означальних прислівників відстоює І. Кучеренко [4, с. 41–48].